

גיליון מס' יולי 2011

12

אודיסאה

מסע בין רעיונות |

האדם הוא סך הכל

של ידיעותיו (פרנסיס ביקון)

"אודיסאה" במסע בעקבות עקרונות החינוך של אימי צ'וואה, תרבויות יפן אחרי הצונאמי, הספר "חסד ספרדי" של אב. יהושע, תיאוריות החומר האפל ביחסם, העל-מוליכים בפסיכיקת החומר, הבדלים בין פסיאולוגיה למדעי הטבע והצד האמנותי בפילוסופיה של ויט겐שטיין

מחיר לצרכן: 55 ש"ח (כולל מע"מ)

254025511012
דאן/קוד 5645

מיסודות של:

האוניברסיטה העברית בירושלים
The Hebrew University of Jerusalem

הארצ

להפוך מידע לידי

פרופ' זהר שביט מציגה כמה עקרונות מרכזיים שהובילו את מהפכת המידע של האנושות, ומסבירה את מעמדם הייחודי של מדעי הרוח במסלול הקדמה וההצלה

שישן עם סבתו. הסיפור الآخر נולד בראשיתה של המאה ה-20, וסופר במשפחתי.

ה קופסה הראשונה: התאווה לידי

באוטוביוגרפיה שלו העיד שלמה מימון, שמספר האסטרונומיה שקרא לאור עשתית בהיותו בן שבע, הוא למד על מבנה כדור הארץ. מכיוון שבספר הוסבר איך לבנות גLOBוס, הוא החליט להתקין לעצמו גLOBוס מנזרים קלועים, מה שאיפשר לו "להבין את הספר כולו". מימון נאלץ לפעול במסטרים והוא צרך להיזהר, "שלא יווודע לאביו על עיסוקו". لكن נג להחביא מדי עבר את הגLOBוס שבנה

"בפינה מאחוריו הארונו".

תאותות המידע המדעי גברה אצלו – כבר בגיל שבע! – על החובה לציתר לצוץ האב להגות אך וرك בגורם. סבתו של שלמה הצער, שאי אפשר היה להסתיר ממנו את המעשה, ראתה את נכדה שקו בקירה ומ התבונן בצדורים שנקלעו מנזרים. היא נמלאה דאגה והזעקה את אביו. למקרה המזל, האב נזף בשלמה, אבל לא הענייש אותו.

מימון לא הסתפק באסטרונומיה. הוא השתוקק להמשיך לקרוא בספרים, ולא רק בעברית. ואולם, הדרך לורכישת שפות "זרות" הייתה חסומה בפניו, משום שנאסר אז, לדבריו, ללמד יהודים פולנית או לטינית; גם אילו היה מוצא לעצמו מורה, הרי שהחברה היהודית שבה חי לא רק שלא עוזדה לימוד "חוכמות זרות", ובתוכן שפות זרות ומודיעים, אלא התנגדה ללימוד כזה.

הילד הצער הפך אףוא ל"מתמיד" אוטודיקט והתגבר על האיסור של לימוד שפות זרות, בדרך שאיאפשר לנכotta אלא הרואית. הוא שם לב לך, שבחילק מן הספרים העבריים הופיעו בצד אותיות האלפּ-בית העברי, שסימנו את מספרי העמודים, גם אותיות של אלףּ-בית אחר. ואותיות זרות אלה היו השביל שבו פסע, עקב בצד אגדול, צעד אחר צעד, בדרך ללימוד האלפּ-בית הלטיני והגרמני. הוא מתאר:

שלמה מימון (בן יהושע)

■ לפני יותר ממאות שנים תיאר, **באוטוביוגרפיה** שכותב, יהודי בשם שלמה בן יהושע, יליד העיירה Sukoviborg (סוקוביבורג) שליד מור (אז חילק מהדוכסות הגדולה של ליטא והוים שייכת

לבלروس), כיצד נהג בילדותו לישון במיטה אחת עם סבתו: "וכיוון שכל היום היה מוטל עליו להתעסק אך בלימוד הגמרא ואסורי היה לי לקחת ספר אחד בידי, קבועתי את הערובים להקריות האסטרונומיות. לאחר שזקנתי [סבתי] הייתה עולה על משכבה, הייתה מדליק לי לאלית [סוג של שעב], ניגש אל ארון הספרים ומוציא משם את הספר האסטרונומי החביב עלי".

זקנתי נזפה بي על כך, משומ שקר היה לה לאישה הזקנה לשכב במיטה לבדה, אבל אני לא השגתתי בה והוספתי להתעסק בלימודי עד שכלה האלית עד תומה".

הילד הזה הוא הפילוסוף היהודי הדגול שלמה מימון, שעוד אחזור אליו, והאפייונו הזו בחינוי מסמלת מוקדמת מפני בהיסטוריה היהודית – ראשיתה של מהפכת הדעת, שפתחה החל משלהי המאה ה-18 אופקים חדשים בפני יהודים צמאי דעת, שמספרם הילך וגדל בדורות הבאים. שלמה מימון, וצעירים אחרים מחדרים שחיו על מפתן מהפכת הדעת, יהודים אחרים שחיו על מפתן התרבות היהודית, בישרו אותה וنم חוללו אותה, לא זכו לתמיכה וליעידות מצד בני משפחה וקרוביים; אדרבא, הם נאלצו ללמידה ולרכוש השכלה בכוחות עצמם, בדרך כלל בסתר ובסתר.

אני מבקש לתאר את מהפכת הדעת שהחילה לפני כמה מאות שנים ולהציג את תפקידם המיחודה של מדעי הרוח במהלך זה. את העקרונות המרכזיים אציג באופן מטאפורי באמצעות שיש "קופסאות" המוחחות זו בתוך זו, ממש כמו משחק הבובות הרוסי [מטרוישקות] – שקראנו להן פעם באבושקות], ולהתעכ卜 על שני סיפורו חיים המגולמים בקופסאות אלה. הסיפור הראשון נולד בשלהי המאה ה-18 והוא קשר שלמה מימון, הפילוסוף היהודי

להשכלה אקדמית ולמה שמכונה "ההוכחות החיצונית". במשן המאה ה-19 הפכו הלימודים הגבוהים למשמעות נפש של יהודים. יהודים שאפו למדוד באוניברסיטאות, וגם שימושו בהן כמורים וכחוקרים. השכלה אקדמית הפכה לתחפעה נפוצה, נכספת, מקובלת ולא נחשבה עוד לביטול זמן או אפילו "דרך למעשה של כפירה".

הkopfsה השלישית: ציונות והשכלה

וכאן, כשאנו מגאים לקופסה השלישית, אני מרשה לעצמי לפנות לסייע משפחתי. יותר ממאה שנים אחריו שלמה מימון למד בסתר אסטרונומיה, היו הלימודים הגבוהים דבר מובן מאליו בשפחתו של אבי – משפחה יהודית שעברה אקלוטוריזציה. אבי, ליד יאלטה שבחצי האי קרים, למד בגימנסיה רוסית, שבה היה נהוג הנמרוס קלואוזס, אוטה שיטה יודעה לשמצאה שהגבילה את מספר היהודים (וגם בני מעוטים אחרים), שיכלו להתקבל לגימנסיות ולאוניברסיטאות. הסטודנטים סוננו לפי דתם או מוצאם האתני, תוך הקפה על כך שישורם היחסי של סטודנטים בני מיעוט מסומים לא יעלה על שיעורם בכלל האוכלוסייה.

המשמעות המעשית של הנמרוס קלואוזס הטילה טרור של ממש על התלמידים היהודיים, שהיו חיבים לחצטיין בלימודיהם כדי להתקבל ללימודים בגימנסיה ולאחר מכן באוניברסיטה. אני זכרת כיצד ספר אבי בעיניהם נצצת על תחנות ה吓קה שחש כאשר נודע לו שיש אפשרות אחרת. אישם, רוחוק מאוד, קיימת הגימנסיה העברית הרצליה (שנפתחה ב-1909), שאליה יכולו להתקבל, אך אמרו, כל הילדים היהודים שחפצו בכך.

יש, כמובן, הבדלים רבים בין סיפורו והיו של שלמה מימון והסיפור של באא של. האחד נולד למשפחה מסורתית בליטא, כלל הנראות בשנת 1753, שלמה בן יהושע. בגיל 11 השיאו לו הוריו אישתא, שאותה ראה לראשונה רק תחת החופה, ובגיל 14 כבר היה אב לבן. את הגרמנית רכש, כזוכה, בעמל רב. الآخر נולד למשפחה מתבוללת, חי בבית מידות שחדריו מרובים וננהנה משירותיהם של משרתים ואומנים, שהקנו לו מילודות את השכלה בצרפתית וברונמאנית. אבל יש בינהם גם מן המשותף: שניהם רחקו מארח יותר מבית אביהם, ולשניהם הייתה משותפת הכמהה לדעת, ובעיקר השימוש בדעת ככלי לשינוי. הדעת שניתנה את מסלול חייו של שלמה בן יהושע, שהפק למימון. היא גם זו שהלכה אתABA של לאוניברסיטת סימפרופול, שהה למד מדעי הטבע והסתופף בחברותם של סטודנטים מהפכנים וציונים. זאת לרבות המזל, כי שנה אחרי שנעצר על-ידי השלטון הבולשביקי, הפק לאסיר ציון, הוגלה לעיר נידחת וגורש מרובית-המוסדות – עלה הארץ.ABA של הגיע ארץ-ה-1 ביוני 1925, חדשניים אחרי שנחנכה בירושלים האוניברסיטה העברית על הר הצופים. בני משפחתו

<< ניחשתי, למשל, כי האות a העומדת בצדיה של אות אלף, ודאי אלף גם היא, ובדרך זו למדתי מעט מעת לדעת את הכתב הלטני והגרמני. אחר-כך התגלגלו לידי כמה דפים של ספר ישן בגרמנית, והוא החל לקרוא בו. הדמיון בין חלק מהמלים שקרה בין מילים בשפת Ammo – היידיש (במילוטינו, "הלשון היהודית שלי") – אפשר ליד שלהה לפענה דפים אחדים מהספר הזה ופתח צוהר לעולם הידע והדעת. בדרך זו הילכו אחר-כך צעירים יהודים רבים.

ההצלחה של הילד שלמה בן יהושע, שיאמץ לעצמו מאוחר יותר את השם מימון בשל הערכתו לרמב"ם, להתגבר בכוחות עצמו על מחסום השפה ולימוד הקריאה ולקראת ספר בעל מסמלה את הדרך אל הקופסה הראשונה: הקופסה המגלמת את הרצון העיקש להתגבר על מחסומים ומכתולים, לקרוא ולרכוש ידע.

הkopfsה השנייה: קריאה ומשמעות

הkopfsה השנייה היא לב-לבם של מה שמכונה "מדעי הרוח": כוונתי לקרוא טקסטים לא באופן טכני ומכנני, אלא תוך מתן משמעות וקשר לפעניהם. שלמה מימון מיטיב לתאר את הקופסה השנייה

זה שהוא כותב: "דרך הלימוד על-ידי פענוה משמשת עד היום את דרכי המיוונית [...] כל זמן שאים רואה עצמו אнос להרצות את רעיוןתו של מחבר כסודות הקבוע, אי-אפשר לו לומר, שהוא מבין את ספרו. כל זה אינו אלא מעשה הזיכרון".

במילים אחרות: מימון מציע כאן הבחנה בין לימוד תוך שינוי וחזרה על דברי אחרים לבין הבנה והמשגה של הרעיונות המגולמים בטקסט. אם "訳す" את דבריו, הרי ההבחנה היא נחלתו של מי שיש ביכולתו לקרוא טקסטים ולעבד מחדש את הרעיונות שאوتם קרא ולהמשיגם – ככלומר, לערוּק קונספטואלייזציה שלהם.

לימוד התלמוד המשיך למלא את רוב זמנו של מימון, אבל לא היה בו כדי להשביע את תאות הדיע שלו, ובלשונו: "תשוקתי לחוכמות ומדעים לא יכולתי לספק כל צורכי". אכן עזב את בית הוריו ואת הקהילה שבה חי, התגלה לברלין ולאמסטרדם, והתפרנס כפילוסוף גרמני שפיתח את שיטת הספקנות הביקורתית. הקהילה היהודית הוקיעה אותו ככופר. מסופר שכאשר מת בגיל 46 וגופתו הובאה לקבורה בבלגאו (Glagau) שבפולין (היום בדרום מערב פולין), רצeo ילדי הקהילה היהודית אחרי הארון וזרקו עליו בוץ. שלמה מימון נקבע מחוץ לדאר, אבל מקומו בהיסטוריה שמור לו כאחד הפילוסופים החשובים של הנאורות הגרמניות, כמו שהפילוסוף הדגול עמנואל קאנטו, שהשפייע עליו עמוקות, שיבח את חrifותו ואמר: "בין כל החולקים עלי, אין מבין אותי כמותו".

דרך ארכאה עשתה מאז החברה היהודית, חלקה לפחות, ביחסה

شمוקנים לנו את היכולת להתבונן מוחז לקופסה. אפשר לומר שה קופסאות שתיארתי נനסות זו לתוכה זו כמו במשחק ילדים; אנו לומדים ליטול מאוצרותיהן את מגاري הידע, אבל לא לפחות חשוב מכך, מדעי הרוח מוקנים לנו את היכולת לא וק להוציא מוחז הקופסאות את נכסיו הידע והדעת, אלא גם להפוך את הקופסאות המכילות אותן, להעמידן זו על גבי זו ולהתבונן בהן מבחוץ.

בשנים האחרונות הולכת וגוברת ההכרה ביטרון היחסים של מדעי הרוח בכל הקשור להקניית היכולת של פענוויה מידע, המשגתו והפיקתו לידי. לאחרונה ניתן לכך ביטוי ביוזמה שטרתה לשלב בוגרים של מדעי הרוח, האמנויות ומדעי החברה בניהול של חברות עסקיות. מנהלי חברות ואנשי עסקים הפנים את הרעיון, שהכשרה המדעי הרוח מעכימה את עובדי החברה ופותחת בפניהם אופקים חדשים.

זו לא תופעה לגמרי חדש. כבר בתקופת לימודיו, אני זוכרת, בוגרת החוג לספרות שבו למדתי, עשתה קריירה אנגליסטית בחברה אמריקאית גדולה. היא הסבירה את הצלחתה באומרה: "זה פשוט מאד. בחוג לספרות למדו אותי לקרוא טקסטים וגם לימדו אותי לקרוא בין השורות".

כמו פשוט, אבל כמה נכון: *לימדו אותה לקרוא בין השורות*. כתורת מאמר שהתפרסם לאחרונה ב"*אקוונומיסט*" ושותרגם ב"*דה מירקר*", הייתה: "מה אנשי עסקים יכולים ללמידה מאומנים?" עולם העסקים גילה לאחרונה את האמנויות, הפילוסופיה ותחומי רוח נספסים לא רק כshade של פעילות פילנתרופית, אלא גם כמקור שאפשר ללמידה ממנה הרבה דברים, וביניהם: *יזמות, יצירתיות בידול, חדשנות, דרכי לניהל אנשים שקשה לנחים והסתגלות לשוקים חדשים*. לדברי "*אקוונומיסט*", *בת-ספר למנהיג עסקים הבינו שיש לבחון מחדש את האמירה: "אם אי-אפשר לחשב את זה, זה לא חשוב"*. הייתה מציעה להם לאמץ במקומה את האמירה: "אם זה לא חשוב, זה לא חשוב".

ה קופסה השישית: שמירת המורשת והנחלתה

אבל עם כל החשיבות שיש בגישהazzo למדעי הרוח, אסור שהתכליתיות והתועלת המונחות ביסודה, יבואו על חשבון הנכסים של מדעי הרוח הנמצאים בkopsoה השישית ואולי החשובה ביותר: השמירה על המורשת התרבותית, הסקרנות האינטלקטואלית, חירות מחשבה, החשיבה ביקורתית והדמיון היצירתי. ■

פרופ' זור שביט היא פרופסור ביהדות למחקר התרבות באוניברסיטת תל-אביב ומתמחה בתרבות הייל, בהיסטורייה של התרבות העברית והיהודית, עם דגש מיוחד על היחסים בין יהן לבין התרבות השוואתית באירופה, ובהיסטוריה של התרבות הישראלית והארץ-ישראלית.

הגדולה – הורין, אחיו ואחיותו – נותרו ביאלאטה ונרצחו על ידי הגורמים, והוא היחיד – הציוני – שרדר משפחתו. והויה הקופסה השלישית – הקופסה של השילוב בין ציונות והשכלה, שנולדת כתוצאה מן ההבנה של ראש התנועה הציונית, ש כדי לכונן חברה לאומית מודרנית ומצליחה יש להקים כאן מן היסוד מערכת חינוך מלאה – מגן הילדים ועד לאוניברסיטה.

לא רק בין דרכו של שלמה מימון להשכלה ולידיעו לדרכו של אבא שלו היה הבדל ניכר. הבדל ניכר לא פחות קיים גם בין בני דורו של אביו. ב-250 השנים שחלפו מאז שמיון הגיעו לברלין, ובמאה השנים החשובות שבהן – והיו יותר סימפתטי, יש לומר – היא מהפכת ההשכלה.

ה קופסה הרביעית: זכות אוניברסלית לחינוך

בישראל, כמו במדינות מתקדמות רבות אחרות, מסלול החיים המוביל ללימודים גבוהים הוא מסלול מובן אליו; הוא נטפס כאחת מזכויות היסוד של האדם, כפי שנקבעו במגילת זכויות האדם שהביר רנה קאסן, ואשר אומצה על-ידי האומות המאוחדות ב-1948:

"כל אדם זכאי לחינוך. החינוך ינתן חינם, לפחות בשלבים הראשוניים והיסודיים. החינוך בשלב הראשוני הוא חובה. החינוך הטכני והמקצועי יהיה מצוי לכל, והחינוך הגבוה יהיה פתוח לכל במידה שווה ועל יסוד הכלשון".

וזויה הקופסה הרביעית – הזכות האוניברסלית לחינוך. מסלול החיים שבו כל אדם זכאי ללימודים, מבית-הספר היסודי והຕיכון ועד ללימודים גבוהים, מופיע מזמן אידיאל החיים בעולם של אחד מלוחמות העולמות השנייה. אנחנו ננים היום לא רק מהחופש ללמידה ומהחופש לבחור את תחומי הלימודים, אלא גם מגניות

שלא הייתה כמותה למידה. כאמור, הכול נמצא בתוך הקופסה הזאת, וכל הרוצה בכך יכול לבוא ולחקות ממנה מידע, וזאת באמצעות הקשתתו או אחד בלבד על המקלדת. אבלתו חשוב אחד,תו אחד נמצא מוחז לקופסה, והוא מצאנו כבר בדבריו של שלמה מימון שצוטטו לעיל. כוונתי ליכולה להפוך מידע לידע.

ה קופסה החמישית: מדעי הרוח כפתח

יותר מכל תחום דעת אחר, מדעי הרוח בולטם ביכולת להקנות את הכלים להפוך מידע לידע. מדעי הרוח הם אלו המפתחים את החשיבה ביקורתית והספקנות, את חירות המוחשנה, את היכולת להמשיך ואת הדמיון היצירתי. אלו הכלים שבשלדייהם נשאר הידע מוגבל וקפוא. אם נזהור אל המטאפורה שלנו – מדעי הרוח הם אלה